

draagt het opschrift 'Sommelsdijck Welvaren'. Deze vlag bevindt zich in particulier bezit (bijlage nr 15). Margaretha Wolff-Pijnappels nam de schilder Jacobus Boshamer in dienst toen haar echtgenoot in 1867 stierf. Een niet gesigeneerde Pijnappelsvlag in de collectie van streekmuseum De Meestooft draagt het jaartal 1868 (bijlage nr 3). Het vermoeden lijkt gewettigd dat deze vlag door Boshamer is geschilderd.

Buiten Rotterdam vervaardigde vooral het bedrijf van Elbers in Zwartsuis vlaggen en wimpels voor de beurtvaart. De vroegst gedateerde vlaggen en wimpels zijn uit de jaren '50 van de negentiende eeuw, dezelfde tijd dat Pijnappels actief was.

Nog één andere vlaggenschilder van buiten Rotterdam is bekend. Het is de schilder Christiaan Boom (ca. 1815-1869) uit Almelo.⁴⁵ Van hem bevinden zich zeker twee vlaggen in de collectie van het MMR.⁴⁶ (afb. 3) Er zijn nog andere vlaggenschilders geweest die voor de binnenvaart werkten. In de collectie van het MMR worden enkele negentiende-eeuwse wimpels bewaard die niet duidelijk aan de firma's Pijnappels of Elbers toe te schrijven zijn en mogelijk anderszins door andere vlaggenschilders zijn vervaardigd.⁴⁷

De techniek van het schilderen

In twee handboeken uit de negentiende eeuw wordt de beschrijving van vlaggen aangegeeft. In zijn *Grondig onderwijs in de schilder- en verw-kunst* wijdt Lambertus Simis, huisschilder te Amsterdam, een paragraaf aan 'het schilderen van zijden en katoenen vaandels, vlaggen, enz.'.⁴⁸ Hij schrijft dat eerst een decortekening op papier moet worden

gemaakt. Deze wordt vervolgens op de contourlijnen doorgeprikt en dan op de vlag of wimpel gelegd. Daarna wordt de tekening bestoven met houtskool. Vervolgens wordt de tekening weggehaald en blijft een patroon van stippellijnen over. Dit patroon wordt daarna overgetrokken met een penseel, waarna de voorstelling verder wordt ingekleurd en gedetailleerd. Deze techniek werd ook wel gebruikt voor het maken van prenten naar tekeningen en het aanbrengen van voorstellingen en patronen op majolica tegels.

In het *Handboek voor den schilder* uit 1883 schrijft P. van der Burg, die eerst een schildersschool in Schiedam had en later in Rotterdam, uitsluitend over de techniek van het aanbrengen van de verf op het doek. Hij schrijft: 'Om vlaggen enz. te schilderen, bestrijkt men ze aan de ene zijde, zover deze beschilderd moet worden, met witte was, heel dun opgelost in terpentijn; daarover schildert men met de bekende wasverf, namelijk verf, in olie dik gewreven en verdund met terpentijn, waarin was en siccatief⁴⁹ is gemengd. Deze verf barst niet en blijft buigzaam, en als zij droog is, zijn de platen, waar de witte was met terpentijn een weinig is doorgevloeid, niet zichtbaar.'⁵⁰ De beschrijving die Simis en Van den Burg geven zal niet veel hebben afgeweken van de manier van werken bij Pijnappels. Het bedrijf zal beschikt hebben over voorbeeldtekeningen waaruit gekozen kon worden en daarnaast hebben kunnen terugrijpen op 'emblemata-boeken' met daarin voorbeelden van zinbeelden of allegorieën. Dergelijke boeken waren al vanaf de zestiende eeuw in zwang en bestonden in de negentiende eeuw nog steeds. Ook P. van den Burg heeft achter-